

כנס שערכו "הבוגרים שלי" (מי שסיימו MSc PhD בהנחייתי)

לרגל יום הולדתי ה-75

תודה לשמאי ולכל אחת ואחד מן המרצים.

בדברי הסיום שלי אני רוצה לבטא תקווה, תקווה לעתיד טוב יותר. יש הבדל בין תקווה לבין אופטימיות. אופטימיות היא אמונה שהדברים יסתדרו על הצד הטוב. אומנם, אני חולקת עם האופטימיים את האמונה בכך ש"יצר לב האדם טוב מנעוריו" (בניגוד להשקפה ש"אדם לאדם זאב"), אך השנים לימדו אותי, בעיקר עשרים השנים האחרונות המאכזבות מאד, לטעמי, במדינה שלנו, שהדברים לעיתים תכופות מדי מסתדרים דווקא על הצד הרע, בין אם בנושאי הכיבוש ובין אם בנושאים של אי שיוויון בחברה. ובכל זאת, חיונית תקווה (אי אפשר לחיות במזרח התיכון ללא תקווה), ויש בי תקווה, שהיא ההיפך מייאוש, שהיא שאיפה לטוב והיא אמונה שאם נרצה ואם נפעל לקראת הטוב, אזי למרות שברור שיהיו קשיים רבים בדרך, יש סיכוי לקדם את הטוב.

לרגעים אלה, אני שמה בצד את דברי הביקורת, לא מפני שאינם חשובים, הם חשובים מאד בעיני, אלא מפני שאני בוחרת להתמקד בדברי הערב בדברים חשובים אחרים, אלה שמגבירים את הסיכוי לקדם את הטוב, למרות הרע הקיים.

כותרת השקף האחד, שילווה את דברי, היא "תכנון מנקודת מוצא חברתית". אמירתו הראשונה מתייחסת למטרתו של תכנון: "לקדם איכות חיים לכול, תוך דגש על צדק חברתי". אני מציעה מטרה זו לא רק לתכנון חברתי, אלא לתכנון עירוני ואזורי באשר הוא. הרציונל נעוץ בכך שתכנון הוא בעת ובעונה אחת גם דיסציפלינה מדעית וגם פרופסיה. אמרתי זאת לפני כשעתיים במפגש עם הבוגרים, אך על הנקודה הזו חשוב לי לחזור גם בפורום הזה.

מאפיין מרכזי של פרופסיה הוא שיש לה שליחות חברתית, שחברי הפרופסיה מצווים לקיימה, בתוקף האתיקה המקצועית שלהם. הרפואה הינה הפרופסיה העתיקה והמבוססת ביותר. השליחות/אחריות שלה ידועה וברורה לכול: לדאוג לבריאות של כולנו. חובת הרופא מוצאת ביטוי חד וברור בשבועת הרופא, וכול סטודנט לרפואה שמסיים את בית הספר אומר: "אני נשבע" לפני שהוא/היא מקבלת את תעודת הרופא. מסיבות שלא נעמוד עליהן כאן, השליחות הפרופסיונלית של מתכנני עיר ואזור פחות חדה וברורה. אך בעיני, וזה מה שהשתדלתי להעביר בכול שנתי כמרצה ומנחה, הייחוד של הפרופסיה שלנו מצוי בשתי נקודות: בתפיסה ההוליסטית, הכוללנית, ובמחויבות המיוחדת כלפי אוכלוסיות מוחלשות, אוכלוסיות מעוטות משאבים, כאלה שכינויין באנגלית הוא under-served populations. שליחותנו היא לקדם איכות חיים לכול, תוך דגש על צדק חברתי, במיוחד חברתי-מרחבי. אינני מתכוונת לומר שמתכננים יכולים או רוצים להתעלם מסוגיות של צמיחה ועילות כלכלית ושל הגנה על הסביבה האקולוגית. אך חשוב מאד לדעת ולהודיע לאחרים, שתכנון בבסיסו ובמהותו הוא עם אנשים ולמען אנשים.

רבים מן הכלכלנים (לא כולם) טוענים, שצדק חברתי אינו יכול להתקדם יחד עם יעילות כלכלית, אלא ככל שהאחד עולה, כך השני יורד. כיום ידוע לנו שהדבר אינו נכון. במחקרים אמפיריים רחבי היקף, שבוצעו ע"י כלכלנים, נמצא שבמדינות דמוקרטיות מתקיים קשר שלילי מובהק בין צמיחה כלכלית לבין אי-שוויון חברתי. היינו: אפילו מנקודת ראות כלכלית, לפחות בחברות דמוקרטיות, כדאי לצמצם פערים חברתיים-כלכליים ולהגדיל את השוויון. המסר שאני מבקשת להעביר הוא, שדאגה ליותר שוויון (לא אמרתי שוויון מלא אלא הקטנת פערים) היא חלק מהותי משליחותנו-תפקידנו כמתכננים.

האמירה הראשונה בשקף התייחסה למטרת התכנון, והשנייה לאתיקה המקצועית של מתכננים. הצו האתי הראשון שמוצע למתכננים לאמצו הינו: אל תגרום נזק – תרגום מלטינית: Primum Non Nocere, בדומה לצו הראשון באתיקה של הרופאים. שימו לב: הצו

הראשון לרופאים אינו הבא מרפא, אלא: ראשית, אל תגרום נזק. צו זה מהווה תזכורת לעוסקים ברפואה, שלפעולות הנעשות מתוך כוונות טובות עלולות להיות תוצאות לא רצויות. זה בדיוק מה שחיוני להזכיר למתכננים. אדגים מתחום התמחות שלי: התחדשות עירונית. לאורך המאה העשרים הונהגו תכניות פינוי ובינוי בעשרות מדינות בעולם; בבריטניה, בארה"ב בהודו, בישראל וברבות אחרות. ברוב הפרויקטים שבוצעו, העלויות היו רבות וכבדות מן התועלות, מבחינת העיריות, לעיתים קרובות מבחינת היזמים (בעיקר מפני שחלק ניכר מהן הופסק באמצע או התמשך עשרות שנים), וכמעט תמיד היו פוגעניות מבחינת מיליוני המפונים מבתיהם. חוקרים דיווחו על הפגיעות הקשות של פינוי ובינוי במפונים כבר בשנות ה-60, אך רוב הלקחים לא נלמדו; החוקר לארי וייל מ-MIT כתב לאחרונה ספר על קהילות שפוננו מבתיהן שנהרסו פעמיים: פעם בשנות ה-50 ופעם בשנות ה-90 או ראשית שנות האלפיים.

אינני באה לטעון שכול תכנית עירונית צריכה לכלול בין מטרותיה יצירת תועלות לקבוצות מוחלשות. לא כך הדברים במציאות, ולא סביר לטעון שכך הם צריכים להיות. אך כל תכנית, גם תכנית עסקית להקמת קניון, למשל, יש לה מלבד מטרות גם אילוצים. תקציב הוא אילוץ. גם חוק המדינה הוא אילוץ; גם אם ריווחי יותר להעסיק את הפועל 18 ולא 8 שעות ליום, מה שקובע בעניין זה אינו הריווחיות אלא חוק שעות עבודה ומנוחה, שלפיו יום עבודה מלא כולל 8 שעות, ושבוע עבודה – 43 שעות. מה שאני טוענת הוא שאי פגיעה באנשים וקבוצות מוחלשות – כשאינו מטרה - צריך להיות בבחינת אילוץ, בבחינת דרך לקיום הצו: ראשית, אל תזיק. בכדי לממש זאת, המתכנן נדרש לשאול לגבי כל חלופה תכנונית: Who benefits? – מי נהנה/מרוויח ומי משלם/מפסיד מביצוע הפרויקט? לדוגמא: ייתכן שנמצא כי רוב השחקנים מרוויחים מפרויקט של התחדשות עירונית, כולל לא רק היזמים, אלא גם העיריה, בעלי הדירות ואולי אפילו השכנים, שערך נכסיהם יעלה. אבל יש קבוצה של מפסידים: דיירים ששוכרים דירות בבניין המיועד להתחדשות, שהפעולה המתוכננת תגרש אותם

מבתיים או, לפחות, תעלה את שכר הדירה לרמה שהם אינם יכולים לשלם. האם משמעות הדבר שעלינו לבטל את הפרויקט? התשובה לא יכולה להיות עקרונית, אלא תלויה בפרטים המקומיים; למשל: אם רוב הדירות בידי שוכרים והם ייפגעו, נשקול לבטל, אך אם הם מיעוט, כנראה שנמשיך לקדם את הפרויקט ונחפש דרך לפצות אותם. כל זאת, בכדי לענות על הצו: ראשית, אל תזיק.

הגענו לשאלה האחרונה שאני מבקשת להתייחס אליה: האם יש לנו – כמתכננים – יכולת להשפיע, לשנות לטובה את התפתחות העיר, לקדם איכות חיים לכול ולתרום לצדק חברתי, אפילו תחת מימשל ניאו-ליברלי, שלעיתים קרובות מתעניין בעיקר בעסקאות עם יזמים ובמשיכת תיירים?

התשובה שלי היא "כן", אך זהו כן מותנה. מותנה בכך שנשכיל לשלב בתכניותינו הן ערכים והן ידע, הן ידע מקצועי והן ידע מקומי. בוודאי שחשוב ידע מקצועי, ובהדרגה הוא מצטבר ונותן בידינו כלים; אך הוא לא יהיה מועיל ויש סכנה שאפילו יזיק, אם לא נצרף אליו ידע מקומי אודות האתר הספציפי שאנו מתכננים, ידע שחלק חשוב ממנו נוצר בקרב הציבור ותוך כדי פעילות משותפת של מתכננים ותושבים מקומיים. אי אפשר להגזים בדרישה לתשומת לב למקומי ולשונות בין מקומות. אם תרשו לי עוד אנלוגיה עם מקצוע הרפואה (אני מרבה בהשוואות עם רפואה, כנראה מפני שבתי וחתני הרופאים, היושבים אתנו כאן, משמשים לי כמקור השראה), אומר כי כשם שהרפואה מתקדמת לקראת ריפוי אישי, המותאם למטופל הספציפי, כך התכנון צריך להתאים לכל אתר ואתר, עליו להיות מתואם עם המגמות הדמוגרפיות, עם החברה, התרבות, וכמובן גם עם התנאים הטבעיים של המקום.

תכנון עירוני ניצב בצומת בין תיאוריה ופרקטיקה, בין ידע ופעולה. כמתכננים, אנחנו חווים מה שקרוי בלועזית ולא מצאתי לו תרגום עברי: engaged scholarship. לתחושתי, זכות גדולה היא להימצא בצומת זה ולהתמודד עם האתגרים העולים מן המקום הזה. אני מקווה שחלק מתחושה זו של זכות ושל התלהבות מן הסיכוי להשפיע לטובה, הצלחתי להעביר לסטודנטים שעבדתי איתם.

תודה מקרב לב להם ולכולכם.